

СЕКЦИЯ № 1.

Кичик тадбиркорнинг инновацион фаоллигини ошириш орқали ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий жадал ўсишини таъминлаш

ЛОГИСТИКА ХИЗМАТЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА БОШҚАРИШ ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Эшов Мансур Пулатович,

*ўқув ишлари бўйича проректор, и.ф.д., профессор,
Тошкент давлат иқтисодиёт университети*

Аннотация. Ушбу мақолада республикамиздаги транспорт ва логистика хизматларининг аҳамияти, ўзига хос хусусиятлари муҳокама қилинади. Мақолада замонавий транспорт ва логистика инфратузилмаси ва такомиллаштириш йўллари, республикамизда транспорт-логистика хизматларини ташкил этиш стратегиялари ҳақидаги масалалар муҳокама қилинади.

Калит сўзлар: транспорт-логистика хизмати, транспорт-логистик инфратузилма, мультимодал ва интермодал логистика маркази, халқаро транспорт хизмати, автомобиль транспорти.

Бугунги кунда кўплаб ривожланган ва жаҳон иқтисодиётида етакчи ўрин тутадиган мамлакатлар тажрибасидан шуни яққол кўришимиз мумкинки, рақобатдошликка эришиш ва дунё бозорларига чиқиш, биринчи навбатда, иқтисодиётнинг “қон томири” бўлган логистик инфратузилманинг нақадар самарали ташкил этилгани билан боғлиқдир. Жаҳон бозорларида рақобатдошлик жараёнининг кучайиши, ишлаб чиқаришни технологик ва ташкилий моделларининг мураккаблашиши ҳамда диверсификациялашиши, ташқи иқтисодий фаолият информацион таъминотининг тезлашиши ва муносабатларининг кенгайиши иқтисодий омиллардан кенг фойдаланишни талаб қилади. Тобора интиграциялашиб бораётган жаҳон бозорида рақобат устунлигига эришиш, товар нархида ташиш харажатларини қисқартириш билан эришилади. Халқаро юк ташувларда мамлакатимизнинг энг арзон ҳисобланган сув транспортидан фойдаланиш имкониятлари чекланганлигини инобатга олган ҳолда, мамлакатимиз ичида ва халқаро миқёсда мультимодал ташувларни ривожлантириш-бизнинг олдимиздаги энг долзарб вазифалардан бирига айланмоқда.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев томонидан “Йўл-транспорт, муҳандислик-коммуникация ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш ва модернизация қилиш бўйича дастурларнинг прогноз параметрларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишни назорат қилиш ҳамда уларга эришишнинг асосий вазифалари”дан бири сифатида белгилаб берилган.

Мамлакатимизда ҳудудий инфратузилмани янада ривожлантириш, қулай бизнес муҳитини яратиш ва иқтисодийтимизни модернизациялашнинг янги талаблари энг аввало логистикани ривожланиши билан бевосита боғлиқ. Бугунги глобал инновацион иқтисодий ривожланиш истеъмолчиларнинг харид маданиятини сезиларли даражада ўзгартирди. Эндиликда товар ва хизматлар истеъмолчининг хонадонига қадар етказиб берилмоқда. Бу эса ўз навбатида логистикага бориб тақалади. Чунки бу соҳа ривожланган ҳамда ривожланаётган мамлакатлар иқтисодий ривожини учун долзарб бўлиб келмоқда.

Ўзбекистонда ташқи иқтисодий ва бошқа халқаро алоқалар, шу жумладан, юklar (йўловчилар)ни халқаро ташишлар юқори суратлар билан ривожланмоқда. Буни янги ишлаб чиқилган қонунлар, қарорлар ҳамда логистик марказ ҳамда корхоналарга яратилаётган турли имкониятлар ва янги очилаётган логистик марказлар мисолида яққол кўришимиз мумкин. Ўзбекистон Марказий Осиё мамлактлари ичида, транзит коридор сифатида жуда қулай нуқтада жоллашган бўлиб, нафақат Ўрта Осиё мамлакатларини, балки яқин Шарқни Ғарб мамлакатлари билан боғловчи қуруқлик йўли ҳисобланади. Буни тарихдан “Буюк Ипак Йўли” ёки бугунги кунда мегалойиҳа ҳисобланган “Бир макон бир йўл” иқтисодий лойиҳалар яққол исботлаб турибди. Юқоридагилардан келиб чиқиб, ушбу диссертация мавзуси ҳозирги кундаги муҳим масалаларни кўтариб чиққанлиги билан долзарб ҳисобланади.

Логистиканинг мақсади – энг кам меҳнат ва моддий харажатлар билан юklarни айнан вақтида етказиб бериш. Материаллар, хомашё ва тайёр маҳсулотларни айнан вақтида етказиб бериш бутун иқтисодий тизимнинг ишлаб туришига қулай шароит яратади, корхоналар омборларидаги захиралар миқдорини анча камайтиришга имкон беради. Логистика тўлиқ даражада истеъмолчига хизмат қилади. Шунинг учун логистика доирасида тарқатиш ва сотиш вазифалари фақат бир вақтда 6 шарт мавжудлигида амалга ошади. Бу шартлар – юк, сифат, миқдор, вақт, харажатлар ва етказиш жойи. Ҳозирги шароитда замонавий логистика технологик ва юк кўтариш, ташиш асбоб-ускуналарига бўлган талабларни индивидуаллаштиришти, бу ҳар бир ускуналарни ҳар бир аниқ шароитга тўлиқ мослаштиришдир.

Жумладан:

- логистика тизимлар тузишда ва уларнинг айрим қисмларини лойиҳалашда технологик жараёнларнинг инсон талабларига мос бўлишини кўзда тутиши керак, яъни замонавий меҳнат шароитлари яратилиши керак, атроф-муҳитга салбий таъсир қилмаслик керак;

- бутун логистик тизим давомидаги харажатларни ҳисобга олиш ва бозорга мослаштириш.

- сервис хизматларини замонавий даражада ривожлантириш, унинг юқори сифати, ишончилиги, тез мослашувини таъминлаш. Одатда логистик тизимлар ноаниқ шароитда ишлайди. Бу бозор конъюктурасида транспортнинг ишлаши тасодифий жараёнлар содир бўлиши билан боғлиқ. Шу туфайли логистик тизимларнинг муҳим хусусиятларидан бири – мослашиш хусусияти. Логистик тизимлар ишлашининг асосий тамойилларидан бири – юқори даражадаги ишончилиги ва мустаҳкамлиги.

Логистик тизимнинг ишлаши мустаҳкам бўлишида ишлаб чиқариш, тарқатиш ва сотиш жараёнларининг тўғри, аниқ режалаштирилиши катта аҳамиятга эга. Бу ерда шуни ҳам ҳисобга олиш керакки, жуда тезлик билан бажариладиган (оператив) режаларга нисбатан, қатъий режаларнинг роли каттароқ. Бундай стратегик режаларнинг юқори даражада ишончли бўлиши учун атроф-муҳит вазияти, биринчи ҳолатда бозордаги вазият ҳар хил бўлиши мумкин бўлган ҳолатларни ўрганиш ва туғилган саволларга стратегик жавоблар аниқлаш зарур. Ғарб мутахассисларининг фикрича, стратегик режалаштириш фирмаларнинг ўз рақиблари билан курашида энг қудратли қурол бўлиб ҳисобланади. Стратегик режалаштиришнинг асоси – илмий даражада. Илмий даражани тайёрлашда тарихий ва экстраполяция усулларида фойдаланилади. Стратегик режалар кўпинча аниқ жараёнларни эмас, аниқ мақсадларни кўзда тутаяди. У стратегик режани тез бажариладиган режадан фарқлайди. Тез бажариладиган режалар аниқ фаолиятни кўзда тутаяди, масалан, тақсимлаш ёки сотиш жараёнларини логистика халқ ҳўжалигига саноатлар нуқтаи назаридан эмас, минтақалар нуқтаи назаридан қарайди. Кичик ва ўрта корхоналарга тез-тез, даврий ҳолда кенг номенклатурадаги материал оқимлари етказиб турилади, шунинг учун ҳудудий ихтисослаштириш (специализация) ва ихчамлаштириш бу корхоналар учун катта аҳамиятга эга. Шундай вазиятларда материаллар оқимида самарали хизмат қилишда минтақавий тақсимлаш бўйича марказлар ташкил қилиниши мақсадга мувофиқ бўлади. Бундай марказларда биринчи навбатда юқори самарали сервисга эътибор берилади. Бундай сервис туфайли ҳар хил хизмат турлари – тахлашдан бошлаб, то юк ортиш-тушириш ишларигача таъминланади. Фақат замонавий техника воситаларидан фойдаланган ҳолда, логистик тизим

юқори самарали ва мустақам бўлиши мумкин. Логистик тизим ахборот оқимларини қулай бошқаришнинг техникавий асоси – кўп даражали АБСдир. Шунинг учун логистика ва кибернетика ғояларининг (идеи) асосий қисми – логистика тизимларининг юқори самарали бўлиши шартидир.

Тайёр маҳсулот реализациясида корхона маҳсулотни етказиб бериш билан боғлиқ масалалар тўпламига дуч келади. Биринчи ўринда, бу транспорт турини, ташувни ташкиллаштириш усулларини танлаш билан боғлиқ масалалардир. Рационал транспорт воситасини танлашда ташиладиган юк хусусиятлари ва бир қанча бошқа талабларга эътибор берилади. Транспорт логистикасининг ривожланиши етказиб берувчи, қабул қилувчи ва транспорт корхонасининг умумий фойдасига ҳал бўлиб, комплекс транспорт-технологик тизимлари ташкил этишга асосланиши лозим. Транспорт логистикаси билан боғлиқ операциялар ташқи савдо битимларини ҳам бошланғич, ҳам якунловчи қисми бўлиб хизмат қилади. Бунда транспорт ташуви нафақат савдо-сотиқ битимини амалга оширади, балки товарнинг битимдаги нархига ҳам катта таъсир қилади. Корхонанинг ҳатто юқори сифатли экспортга мўлжалланган маҳсулот чиқаришга қаратилган барча уринишлари транспорт ташувини амалга оширишдаги камчиликлар ва хатолар туфайли зое кетиши мумкин. Транспорт ташуви жараёнининг иштирокчилари мураккаб муносабатларга киришадилар. Бу муносабатларнинг механизмлари иқтисодий ва сиёсий омиллар, халқаро ҳуқуқ ва тижорат нормалари, актлар ва анъаналар асосида шаклланади. Бундай шароитда юк эгасига халқаро бозорлар, мижозлар жойлашиши, алоҳида давлатлар сиёсати ва халқаро ташкилотлар таъсири остида шаклланадиган транспорт ташувлари ҳолатига мослашиш тобора қийинлашиб бормоқда. Транспорт хизматларининг маҳсулоти товарларни ишлаб чиқарувчидан истеъмолчига етказиб бериш жараёнидир.

Транспорт-логистика инфратузилмасини самарали бошқариш, унинг мазмуни ва иқтисодийнинг бошқа соҳаларига таъсирини ўрганган бир қатор олимлар транспорт-логистика инфратузилмасини бошқариш бўйича турли хил фикрларни билдирганлар.

Д. Бауэрсоксининг фикрича, анъанавий усулларга нисбатан юк ташувларини ташкил этишнинг афзаллиги ва иқтисодий самарадорлиги масалаларини киритган ҳолда мультимодал ва интермодал юк ташувларини ташкил этиш муаммоларига алоҳида эътибор қаратган. Шу билан бирга муаллиф, транспорт тармоқлари, транспорт воситалари ва транспорт компаниялари ўз ичига олган транспорт-логистика инфратузилмасини алоҳида қайд этади.

Йирик транспорт боғламларида Ўзбекистон темир йўллари тармоғи бўйича мультимодал терминал логистика марказлари (ТЛМ) тармоғининг сушт ривожлангани кузатилмоқда. Натижада контейнерлар айланмаси

тезлиги, шунингдек, кўплаб юк ташувлари алоқаси ва хилма-хил транспорт турлари транспорт инфратузилмасида юк оқимлари тақсимотини оширишни таъминлашнинг иложи йўқ.

Юқорида қайд этилганидек, транспорт-логистика тизимлари (ТЛТ)ни ташкил этиш ва бошқариш самарадорлигини ошириш усулларида бири логистика инжиниринги ҳисобланади.

Замонавий транспорт-логистик марказларни ташкил этиш ва ривожлантириш доирасида инфратузилмавий муаммоларни ечимини топиш, шу билан бирга замонавий транспорт-логистик инфратузилма мажмуасини барпо этиш халқаро талаблардан бири ҳисобланади (1-расм).

1-расм. Замонавий транспорт-логистик инфратузилма мажмуаси.

Транспорт-логистик инфратузилмаси, яъни логистик хизматларни ташкил этиш учун ахборот тўплаш ва улардан самарали фойдаланиш, омборхона, транспорт ва уларнинг таъминоти логистик фаолиятни ривожлантириш ҳамда халқаро логистик рақобатга дош берадиган асосий восита бўлиб хизмат қилади. Хорижий тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, транспорт-логистик фаолияти ташкил этиши биринчи халқаро даражадаги

рақобатга логистик инфратузилма талаблари томонидан жавоб бериши билан ўзига хос хусусиятни намоён қилади.

Мамлакатимизда транспорт турлари фаолиятини тартибга солувчи зарурий меъёрий ҳужжатлар қабул қилинган. Ундаги асосий мақсад – транспорт турларидаги манфаатдор иштирокчилар билан ўзаро муносабатларини тартибга солишдир. Қабул қилиш таклиф этилаётган “Интеграциялашган транспорт тизими тўғрисида”ги қонунда транспорт турларининг ягона тизимга бирлашуви натижасида вужудга келадиган муносабатлар тартибга солинади.

Марказий Осиё дунёдаги транспорт ва логистика тизими жадал ривожланаётган минтақа ҳисобланиб, сўнгги йилларда бу ҳудудда, жумладан Ўзбекистонда транспорт инфратузилмасини ривожлантириш ва янги халқаро йўналишларга асос солиш бўйича кенг кўламли ишлар олиб борилмоқда, автотранспорт саноатини тараққий эттириш, транзит салоҳиятини ошириш, экспорт-импорт имкониятларини кенгайтиришга қаратилган кўплаб лойиҳалар амалга оширилмоқда.

Ўзбекистоннинг транспорт тармоқлари ва коммуникацияларини ривожлантириш борасидаги халқаро ҳамкорлиги тобора ривожланиб бормоқда. Бундай ўзаро манфаатли ҳамжиҳатлик тараққиётига хизмат қиладиган ҳуқуқий асослар яратилмоқда. Хусусан, мамлакатимиз томонидан транспорт ва транзит масалаларига доир 100 дан ортиқ халқаро келишувлар ва баённомалар, шу жумладан, 30 га яқин конвенциялар имзоланди. Бундан ташқари, Ўзбекистон Халқаро темир йўллари иттифоқи, Темир йўллари ҳамкорлик ташкилоти, Халқаро экспедиторлар уюшмаси федерацияси, ЭСКАТО, ТРАСЕКА ва бошқа бир қанча халқаро ташкилотлар аъзоси ҳисобланади. Ҳозирги пайтда мамлакат ҳудудидан автомобиль транспорти орқали юкларни олиб ўтувчи хорижий автоташувчилар учун республика томонидан умумий узунлиги 37 минг километрга тенг бўлган 44 та йўналиш белгиланган.

Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг устувор йўналиши бўйича Тараққиёт стратегиясининг иқтисодий ривожлантириш ва либераллаштиришнинг устувор йўналишларида транспорт-коммуникация лойиҳаларини амалга оширишга қаратилган фаол инвестиция сиёсатини олиб бориш ҳамда йўл-транспорт инфратузилмасини янада ривожлантириш вазифалари белгилаб берилган. Охириги йилларда транспорт соҳасида давлат монополиясини қисқартириш, соҳа ва корхоналарда замонавий корпоратив бошқарув тамойилларини жорий қилиш, давлат-хусусий шериклар, рақамлаштириш, ташқи савдони кенгайтиришда янги ташаббусларни қўллаш, халқаро транспорт логистика тизимларига аъзоликни кенгайтириб бориш каби мақсадли йўналишлар бўйича тизимли ислохотлар амалга оширилмоқда. Транспорт соҳасида

инвестицион жозибадорликни ошириш, инвесторлар сафини кенгайтириш, хорижий ҳамкорлар билан ўзаро манфаатдор ҳамкорликни амалга оширишда ҳам муайян ишлар амалга оширилмоқда. Хусусан, логистика самарадорлиги индекси (ЛПИ) ни ўз ичига олган жаҳон банки томонидан юритилаётган логистика самарадорлиги индекси бўйича Ўзбекистон 99-ўринни эгаллади. Унда 168 мамлакат ўрин олган бўлиб, мазкур индекс маҳаллий компанияларнинг миллий ва халқаро бозорларга чиқишни таъминловчи таъминот занжирларининг самарадорлигини ўлчайди. ЛПИ шунингдек, таъминот занжирларининг барқарорлиги, атроф-муҳитга таъсири ва малакали ишчиларга бўлган эҳтиёж каби ривожланаётган масалаларга ҳам эътибор қаратади.

Транспорт соҳасидаги энг муҳим ислохотлардан бири транспорт хизматлари бозорини эркинлаштириш, давлат монополиясини ва чекловларни босқичма-босқич қисқартириб бориш, хорижий инвесторларга қулай шартларда давлат ва хусусий шериклик тамойиллари асосида йирик объектларни тақдим этиш каби йўналишларда катта ҳажмдаги ишлар амалга оширилмоқда. Хусусан, сўнгги йилларда хорижий авиакомпанияларга вилоятлар ва Қорақалпоғистон Республикаси халқаро аэропортларида бешинчи даражадаги “ҳаво эркинлиги”, “Навоий” ва “Термиз” халқаро аэропортларида эса юк ташувчи авиакорхоналар учун еттинчи даражадаги “ҳаво эркинлиги”ни тақдим этувчи “Очиқ осмон” режими жорий этилиши потенциал инвесторларнинг юртимиздаги ҳаво ташувлари бозорига кириб келишига замин яратмоқда. Шунингдек, ҳудудий аэропортларни давлат-хусусий шериклик механизми доирасида халқаро талаблар асосида бошқарувга бериш бўйича лойиҳалар амалга оширилиши белгиланган. Транспорт соҳасида халқаро савдо операцияларини тезлаштириш учун чора-тадбирлар ташаббуслари ишлаб чиқилди. Экспорт ва импорт операциялари учун “ягона дарча” тамойили асосида ишлайдиган миллий онлайн портали ишга туширилди. Бунда исталган мижоз электрон сўровнома юбориш орқали барча турдаги рухсатномалар, товар келиб чиқиши сертификатлари ва фитосанитария сертификатларини олиш учун тўлов қилиш имконига эга бўлади. Ушбу янги механизмларни жорий этиш билан экспорт ҳужжатларини қайта ишлаш учун умумий вақт 174 соатдан 96 соатгача қисқартирилди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Мирзиёев Ш.М. “Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик-ҳар бир раҳбар фаолиятнинг кундалик қондаси бўлиши керак”. – Тошкент, 2017. – Б. 22.

2. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 3.

3. Бауэрсокс Д. Логистика. Интегрированная цепь поставок. – М.: Бизнес, 2001.

4. Миротина Л.Б. Транспортная логистика. – М.: Издательство – Экзамен, 2016 – С. 512.

5. <https://mintrans.uz>